

SZENTMÁRTONI JÁNOS

Önreflexív sorsélmény – avagy meddig merészkedhet a költő

I.

„Akárhányan már a gyermekkorban írogatnak. Mondhatjuk, hogy a gyermekek 10-12 éves korukig mindannyian költők, még ha tán nem írnak is egy sort sem: életismeretük még hézagos, ezért a fantázia szabad kapcsolataival pótolják az ismeret hézagait; a kifejezőmód kényelmes sémáit még nem ismerik, hát maguk alkotnak kifejezőmódot önmaguknak, mondanivalójuk úgy tör utat a szavak sűrűjén, mint a sziklagörgeteg az erdőn” – írta Weöres Sándor *A vers születésében*.

Én épp akkoriban ragadtam tollat, amikor ez az időszak, az ember természetes költői korszaka leáldozóban volt, úgy 10-11 éves korom táján. Talán azért, hogy valamiféleképpen dokumentáljam, rögzítsem mindazt, még ha nem is tudatosan, ami addig felgyülemlett bennem. Mindmáig emlékszem a pillanatra: tavasz van, nagyanyámmal a teraszon ülünk, ő varr valamit, vagy borsót fejt, süt a Nap, s én a két babarózsabokrunk lombját figyelem, amelyben méhek szorgoskodnak. Nemrég elhunyt nagyapámról kezdek el írni váratlanul, talán, hogy megvigasztaljam magára maradt asszonyát. Ma már tudom, nem csupán asztalos, féllábú nagyapám halála ültet asztalhoz akkor, hanem egy jóval korábbi is, édesanyámé, akit nyolcéves koromban veszítettem el nem akármilyen körülmények között.

A hiány kitöltése tehát az első olyan élmény, feszítő erő, még ha akkor fogalmam sem lehetett az ilyenről, amely arra ösztönöz, hogy valamiképpen szavakba préseljem át mindazt, ami gyötör, vagy amit nem érthetek. Az első lökés életre szóló impulzus, azóta sem működöm másképp, csak tudatosabban. Számomra az írás önterápia, s nem költői ambíció. Talán ezért is lehet, hogy eddigi pályám során jóval nagyobb energiákat mozgósítottam szellemi közösségek boldogulása, mint a saját karrierem érdekében. Hogy mégsem lehet jogom a panasza, azt inkább és legfőképp mentoraimnak és jóakaróimnak köszön-

hetem. S talán ebből következhet az is, hogy nem törekedtem formai sokszínűsége sem, soha nem akartam uralni a verset, mindig hagytam, kivártam, hogy megíródjon, elkészüljön bennem. Főleg azok után, hogy a múzsák is kezdtek el-elmaradozni. Nem állíthatom, hogy kezdetben ez nem töltött el rémülettel, de később egyre természetesebbnek tartottam, hogy a gondolatok fokozatosan átveszik a hatalmat a szöveg fölött, s voltaképp az érzések közvetítésére is alkalmasak: vezetik, mint áramot a fém. A baj ott kezdődött, s amikor észrevettem, már jóvátehetetlennek tűnt, hogy egy idő után már csupán a versekben voltam képes érezni, élni, kitárulkozni, odaadni magamat másnak, szeretni... pontosabban: mindezt kifejezni, ráadásul utólag. El kellett telnie egy fél életnek ahhoz, hogy a mindennapi érintkezésben is újra egész emberként élhessem meg önmagam.

Ha nagyon le akarom egyszerűsíteni, akkor ezt a hosszú belső tusát lehet végigkísérni a versesköteimen, az 1995-ös *Útszéles magánytól* a legutóbbi, *Miféle földet* címűig. Egyik fő motívum tehát az önnem-megélés. Illetve az a gyötörő érzés és gyanú, hogy valaki helyett élek, s nem azt az életet, amelyet kellene.

*Ma már, barátaim, tudom,
nem volt birtokom soha,
izzó nyársakon pörgetett,
amit nem érthettem, föl nem fogtam,
sem a fuldoklás italából,
sem a rémálmokból,
sem a hiány hegyére vetett remény
magányos furulyaszavából...
Ulysses, Drogo, Ripolus – mind azt keresték,
amire itt most emlékezem,
s tán meg sohase történt,
mintha egy álmot akarnék földélni
egyre elcsigázottabban...*

– írtam a *Kezdetről és Azótáról* című versben, amely így végződik:

*A szabály és illem gyötörte lélek
egyszer még kibontja szárnyait,
s Ő, aki fájdalommal gyógyított,
a pokol kagylójából kivirágzott,
újra életté avatja bennem a nem-levést.*

További példák ugyannerre az életérzésre:

A Magyar Művészeti Akadémia székfoglaló előadása a Vigadóban hangzott el 2015. február 27-én

*a tavasz első bódulatában
ott folytathassam majd, ahol
valamikor abbamaradt az életem.*

(Dunavarsányi levelek 1.)

vagy:

*...és egy álom, amit az életemnek képzelek,
s mindezt, azt hiszem, úgy emlékszem,
a szeretet teszi elviselhetővé.*

(Dunavarsányi levelek 2.)

vagy:

*ahogy áll a vers a tó jegén,
telünkön vágott barna ablak.
Ígéret életem hült helyén,
hogymostán mindent visszaadnak.*

(Ló a tavon)

Egy egészen új kérdés is aggaszt mostanság, vagy inkább tart dilemmában. Hogy vajon meddig merészkedhet a költő? Mi az a határ, amit már nem illik átlépnie? Meddig nem sérti a jó ízlést? Miképp tud úgy írni, hogy potenciális olvasóit beavatottaknak érezhesse, s nem kukkolóknak? Mesterem, Kárpáti Kamil arra tanított, hogy az alkotásban nincs magánélet. Ott minden közügy. Minden válhat témává, ha jól megírjuk, s ha másoknak is adni tudunk általa. Ezzel rokon gondolat Vasadi Péteré, akinek az *Opál beszéd* című kötete fülszövegében olvashatjuk: „Írónak lenni közösségi magányosság...”.

Mégsem hagy nyugodni egyelőre a kétely, hogy vajon szabad-e oly mértékben kitergetni a szennyest, egyes szám első személyben, mint ahogy én tettem az elmúlt két évtizedben? Ha a növéreimet kérdezném, egyértelmű NEM volna a válasz. Ha azokat, akik telefonban, e-mail-ben vagy egy-egy felolvasóest után azt mesélték, mi mindenben segítették őket átlendülniük a verseim, akkor nem lehet kérdés. Ha magamat, néha szorongás fog el. Mert nem szeretném, ha azokról, akikről írtam, rossz véleménnyel volna az a maréknyi ember, aki Szentmártonit olvas. Vajon nem bízom eléggé a szavaimban? A fogalmazási képességemben? Legalább nem vagyok dilettáns, mert azok nem félnek semmitől, és a magabiztosságuk megingathatatlan – nyugtatgatom magamat olykor.

Ez a dilemma nemrég befejezett regényemmel erősödött fel bennem. Amelyben megpróbáltam ösz-

szegezni mindazt, amiről eddig versben beszéltem, s mindazt, amit korunkról gondolok. Félig-meddig önéletrajzi, félig-meddig fiktív, középpontjában egy keserű, csontig vetkőztetett szerelemmel, amelynek tükrében egy nemzedék kudarcáról is próbáltam szólni. Ami tán megmenti a néhol tán túlzott kitarulkozástól, hogy nem tudni, mi benne a valóságos, és mi a fikció.

De mégiscsak úgy gondolom, azt vallom, hogy egy költő akkor a leghitelesebb, ha a személyes életével felel a kiejtett szavakért. Ha ott áll a vers mögött teljes életnagyságban, és vállalja ennek minden következményét. Nem beszélhet mellé, mert rögtön lebukik. Ne mentegetőzzön, mert akkor nem veszik komolyan. Ha kihátrál, maga mögött csupán egy életelen szöveget hagy hátra, amelyet hiába is kelteget az olvasó, aki idő után majd átlép fölötte csalódottan. Ahogy ez meg is történt a rendszerváltás utáni évtizedben. Mert amíg a költő a diktatúra korszakában sokak helyett is szólt, az új világ kérdéseire sokáig nem voltak válaszai.

II.

Az, hogy az írás számomra önterápia, természetesen csak félig igaz. Mert ha csupán annak tartanám a versírást, megelégedtem volna a gyógyulással. De idő után könyveim jelentek meg. Egyrészt mert belső igényem volt, hogy megmutassam magam. Másrészt kíváncsi voltam arra, hogy az én történetem vajon szól-e másokhoz és másokról is. Az elmúlt húsz év tapasztalata azt igazolta, hogy igen, s itt elsősorban nem a kritikákra és a díjakra, hanem a sokszor váratlan helyről felbukkanó olvasói megnyilvánulásokra gondolok. Míg az előbbieket legitímálták, az utóbbiak erőt adtak.

Holott, amikor indultam a pályán, korántsem volt divatos az a fajta versbeszéd, amelyet műveltem. A vallomásos líra mintha égette volna a vezető kritikusok és ideológusok szemét. De később jöttek a még fiatalabbak, s azt éreztem, hogy ha még botladozva és bizonytalanul is, de a költő újra kezd visszaköltözni a versbe, s mint egy magára hagyott, elhanyagolt házat, belakni azt. S ha ma visszatekintünk az elmúlt huszonöt évre, láthatjuk azt is, hogy olyan műfajok éledtek újjá nemzedékem által, mint a dal, az ekloga, az elbeszélő költemény, a verses regény. Valahol ez természetes is, hiszen minden változást klasszicizálódás követ. Ahogy a magyar költészetben is a neoavantgárd és posztmodern törekvéseket egy-

fajta újklasszicizmus váltotta. Ez soha nem múltba-fordulást vagy visszafejlődést jelent, hanem rendrakást. A hagyományok és klasszikus értékek továbbvitelét megújított formában, amelyben már a forradalmi útkeresések használható építőelemei is benne foglaltatnak. Így lelte meg a helyét az a fajta, az újszenzibilitás jegyében fogant költői nyelv is, amelyen megszólaltunk költőtársaimmal annak idején Kárpáti Kamil műhelyében, a Stádiumban.

De hogyan is kezdődött? Késői, nem várt gyerek voltam. Így eszmélkedésem éveiben nagyobbik nővérem már egyetemre járt, a kisebbik pedig a kamaszkor reménytelen szerelmeiben égett. Míg az előbbinek spejznél csupán kétszer nagyobb szobájában kucorogtam, amíg ő verseket tanult, az utóbbi olykor behívott magához, hogy felolvassa nekem romantikus novelláit. Írtam én aztán mindent: western regényt, csasztuskát, születésnap köszöntőket, háborús szovjet hősfilmek hatásában fogant novellát. Tizennégy éves voltam, amikor bekopogtam a Stádium szerkesztőségébe hónom alatt első verseimmel. Akkor láttam először élő költőt. Bent éppen nagy volt a nyüzsgés, Kárpáti a legtávolabbi asztal mögött ült, kezében vadul lobogtatva egy napilapot, s egy megszeppent újságírózóval kiabált. Kétségtelenül nagy sérelem érhette, de ez nem mentett meg attól, hogy – minden lázas előkészületem dacára – össze ne csináljam magamat. Nem hátráltam meg mégsem. Azóta is jellem, hogy ha egyszer már elindultam valami felé, nem torpanok meg félúton, még ha kedvem is volna hozzá.

Kamil hellyel kínált, s a türelmemet kérte. Míg várakoztam, próbáltam lenyelni a torkomban egyre fenyegetőbb méreteket öltő gombócot. „Szóval te vagy az a csepeli fiú...” – fordult hozzám kedélyesen, a rommá lett újságíró távozása után. Bámulatós volt, milyen fegyelemmel tudott egyik pillanatról a másikra rám összpontosítani, mintha az imént is még sütött volna benne a Nap, s nem épp egy szörnyű viharban igyekezett volna megkapaszkodni. „Igen” – rebegetem, s kezdetét vette hosszú évekig tartó párbeszédünk.

Így kezdődött. És *A sivatag kupolája* című antológiával 1994-ben, amelyben hatodmagammal debütáltam.

Kárpáti műhelyében meghatározó volt a „füveskertiekkel” és az 1956-os forradalom örökségével való megismerkedésem is. A váci börtön udvarán szimpóziumokat rögtönző fiatal költők csoportja iro-

dalomtörténeti tünemény, hiszen mennyi mindennek az együttállása lehetett szükséges ahhoz, hogy egy időben épp ott találkozhassanak, s ismerjék föl egymásban a társat. Béri Géza, Gérecz Attila, Kárpáti Kamil, Szathmáry György, Tollas Tibor, Tóth Bálint. További sorsukat viszont irodalomtörténeti balesetnek tartom, hiszen amíg költőtársaik, ha fojtogatva is, de mégiscsak szabadlábbon kezdhették el építgetni irodalmi és magánéletüket – ők Rákosi börtöneiben raboskodva, annak a háború után indult nemzedéknek a részeként, amelyhez Nagy Lászlóék és Nemes Nagy Ágnesék is tartoztak. A forradalom szabadította ki őket, amelynek Gérecz Attila költő-mártírja lett – de leverése után, amíg a világ joggal Déryék bebörtönzésével volt elfoglalva, addig rájuk, a nemrég szabadultakra annál kevesebb figyelem vetült. S ez tart azóta is.

Költői indulásomat tehát nem csupán a vallomásság lelki attitűdje, de a történelmi érzékenység is meghatározta, még ha az én nemzedékemnek már nem is jutott túl sok a történelemből, csak közvetve. *Anna, én és a forradalom* című versemben így vallottam erről sok-sok évvel később:

*Ezerkilencszázötvenhat október huszonhárom
nekem dupla ünnep: a forradalom és a lányom.
Csupán negyvenkét év választja el egymástól őket,
s egy álom, mit a nimfák éjszakánként összeszóttek:
hogy engem is ott láthat egy füstölgő barikádon,
fölnézhet rám, mint a hősré, követhet bármi áron.
De sajnós tizenkilenc évvel később születtem én –
ötven évvel később íródik épp ez a költemény,
és nem puskával, csupán csak tollakkal hadonászom,
börtön helyett konyhaasztal utolsó állomásom,
lámpa kattan, s már szelem is vadul a papírvéget,
ő néz rám értetlenül, és a tekintete éget.*

Ma már tisztán látom, hogy milyen nehéz helyzetben volt is az én nemzedékem, ez a „se hideg, se meleg” nemzedék, amely bár még a ’80-as évek idillinek tűnő, valójában vihar előtti békéjében gyerekeskedett, de a feje lágya a ’90-es években kezdett benőni, s éretté csak az ezredforduló táján válhatott. Mert a megelőző korszak bűneiért semmiben sem felelős, ha csak abban nem, hogy sokáig nem akart, vagy nem mert apáink nemzedékével elszámolni. A szabadság korszaka úgy szakadt rá, mint álomból ébredve a valóság: rendszerváltás, romániai forradalom, öböl- és délszláv háború..., s mindez már egyenes

adásban. Rohamléptekben kellett elkezdenie nyelveket tanulni, fölvenni a versenyt nyugati társaival. Ezzel egy időben nemcsak a nagyvilág, de a magyar múlt is kinyílt előtte, olyan dolgokról hallhatott, amelyekről azelőtt nem, vagy csak a legszűkebb környezetében. Az utánunk jövők már a „szép új világban” szocializálódtak, számukra a mi úttörőségünk is már csupán történelem. Még ha nem is a mi nemzedékünknek van a legnagyobb erkölcsi alapja számon kérni bármit is, de a kötelessége és a feladata annál nagyobb, hiszen kommunikációs hidat kell vernie két korszak közé.

Az első kritikák természetesen rögtön besoroltak a Csoóriék nyomdokain indulók táborába. De ha visszatekintek a kezdetekre, korántsem látok én ott tábort, inkább magányos harcosokat, akik nemigen tudtak nemzedékké, de még csoporttá sem összeállni. S akik külön-külön tiszteljük a mestert, egymásra sokszor még ma is idegenkedve és bizalmatlanul pillantgatunk. Ez az én korom egyik legfájdalmasabb kudarca és tapasztalata. Talán, mert nekünk nem jutott már a látomásból, amely szellemi közösséggé forrasztott volna össze bennünket. Csak az elszemélytelenedés kissé hosszúra nyúló átmeneti korszaka, amely önkéntelenül is önvédelemre kényszerített minket.

Míg az 1980-as évek elején indulókról Zalán Tibor egy nagy vihart kavart esszéjében (1979) mint „arcatlan nemzedékről” beszélt, megkockáztatom, hogy a ’90-es években indult nemzedék pedig bizonyos értelemben „láthatatlan”. Ennek a meglátásnak a kifejtésére jelen írásom keretei szűkösek, jogosságának megállapítása pedig majd a jövő irodalomtörténe-szeinek lesz feladata. Tény azonban, hogy az 1989-es rendszerváltás előtt kibontakozó alkotók esetében még beszélhetünk egyfajta ideológiai, közösségi, esztétikai vagy egyéb szervezőerőről, az azt követő nemzedékek esetében viszont már nem. Kiváló költők indultak és értek meg az elmúlt huszonöt évben is, de főleg egyéni utakról értekezhetünk, a csoportos fellépések sem tudták őket nemzedékként artikulálni.

III.

Rendkívül meghatározó állomása életemnek és pályámnak a Magyar Naplónál eltöltött tíz szerkesztői év is. Második mentorom, Oláh János az elsők között kezdett radikálisan és bátran fiatalítani. Neki köszönhetem, hogy amikor még jóformán rajtam volt a to-

jáshéj, egyszer csak a kortárs irodalom sűrűjében találtam magam. Itt ismerkedhettem meg közelebről a Kilencek és a velük egy időben, a ’60-as évek végén induló Hetek költői csoportosulások szellemi örökségével is. Azokkal a poétákkal, akik Nagy Lászlóék költői forradalma után megújították és átmentették azt a versnyelvet, amely egyrészt a népköltészeti gyökerekből táplálkozik, de már a városi életforma atmoszféráját is magába sűríti – másrészt a közéleti és morális felelősségvállalást, a történelmi és szociális érzékenységet természetes módon ötvözi a legszemélyesebb vallomással. Hogy képzavarral éljek, lírai anyanyelvem köztük lépett át a felnőtt korba. Nem csupán a közvetlenség és az igazmondás ragadott meg bennük, hanem a lényeglátásnak és az önelemzésnek az a pontos természetrajza is, amelyet Oláh János egyik kiváló, *Lehet élni így is?* című versének idézetével tudnék a legsűrítettebben érzékeltetni:

*A tanulás nélkül
lappangó valóba
ne láss bele önfelmentő sejtelmeket.*

Költői eszmélésem, mint anyyiunké, József Attila igézetében telt. Természetesen nem csupán az árvaság okán (hisz az én sorsom össze sem vethető az övével); s nem csupán azért, mert engem is megihletett a külvárosok öntóformáiban bugyogó élet. Hanem mert az ő verseiben minden szinte azonnal életre kelt és megszólított. Amit Petőfi majdnem egy évszázaddal korábban hajtott végre, vagyis hogy a nép nyelvét fölemelte a költészet magasába – azt József Attila is megtette: a legbonyolultabb filozófiai verseit is rögtön érteni véljük, de legalábbis azonnal borzongani kezdünk tőlük.

Egyenes út vezetett innét Nagy László látomásaihoz. Egyik legjobb barátom akkortájt Oravecz Péter volt, akivel éjszakákat töltöttünk a kamránk mögötti tűzrakás körül zseblámpafényben, könyvek fölé görnyedve, mert azt hittük, hogy a gyermekkori hazátlanság gyötrelmét, a szellemi-lelki otthonkeresés viszontagságos zarándokútját s a külvilág egyre kétségbeejtőbb méreteket öltő pusztulását csak a vers enyhítheti, lassíthatja le bennünk. Ezeknek az éjszakai felolvasásoknak egyik állócsillaga mindjárt az elején Nagy László lett. Még úgy is, hogy éreztük, mi nem fogunk tudni olyan erővel hinni az emberben és a világegész rendezettségében, mint ő, az utolsó

költősámán. Talán, mert kisebb a hajó, s alacsonyabban az árbockosár, ahonnan fölmérni igyekezünk emlékeinket és korunkat. Talán, mert sokkal kisszerűbb, ám nem kevésbé tragikus jelenségekkel kellett szembenéznünk, amelyek manapság érik el végpontjukat: a városi galambok szaporodási ütemében sokasodó emberroncok tömegével, egy csontjáig lecsapolt földgolyóval, egy szellemileg kiürített civilizációval. Talán, mert már nincs falu sem, ahol a zseni fölvetné fejét, s átvágna a rengetegen, kezében fűzfásíppal, amely sokáig veszélyesebb fegyvernek számított, mint a bot vagy a kard. Talán, mert a város is olyan köröttünk, mint Ninive, amelynek egyre fülsüketítőbb mentőszirénájában, ökölharcában, plázákba gyömösölt idegbajában szinte már láthatatlan pont a költő, aki legszívesebben elő se mászna a cethal gyomrából, mert tudja, hogy ebben a zajban és ürességben az igaz szó már mit sem ér. Persze, akkor még nem gondolhattunk bele mindebbe ilyen tudatosan, hiszen legelőbb a magunk démonaival kellett megvívni csatánkat. De torkunk mélyén bizony nem egyszer megéreztek a vereség ízét. Zsigereinkben az eleve elbukás reménytelenségének katarziszt. Nagy László mindeközben rendíthetetlenül állt a zajlásban a „halálraítéltek fenségével” (*Éljenek a fák*), s mi áhítattal csüngtünk, kapaszkodtunk világpropagató metaforáiba.

Kárpátitól megtanultam, miképp lehet magánmitológiát építeni a hétköznapi szereplőiből és látszatra jelentéktelen eseményeiből, nem utolsósorban azt, hogy a gyerekkor tragédiáinak eredendően romboló energiáját hogyan tudom felhajtóerővé transzformálni. Elementárisan hatott rám – csakúgy, mint Csoóri már-már prózai közvetlenségű versbeszédének sűrített levegője, Rákos Sándor „weöresi” sokarcúsága, vagy Orbán Ottó shakespeare-i retorikája.

Utána következtek a már említett Kilencek és Hettek: Ágh István, Buda Ferenc, Kiss Benedek, Mezey Katalin, Oláh János, Utassy József...

Folytathatnám a sort, de most csupán jelzésértékűen érinthetem a főbb csapásokat, amelyeket megjártam.

Szerkesztő koromban kezdtem tudatosan vagy inkább következetesen dolgozni a kortárs irodalom népszerűsítésén is.

A közelmúltban nagy kihívások elé állította a költészetet társadalmi presztízvesztése, a digitális forradalom, kiszorítottsága a médiából (és ezáltal a köztudatból). Vajon milyen szerepe és feladata lesz az

utánunk jövők életében? Sokan a Gutenberg-galaxis és a hagyományos folyóiratok haláláról vizionálnak. Erre sajnos megint csak nem térhetek ki részletesen. Egy biztos, hogy a zene (az énekelt vers, amelynek nálunk mindig is nagy hagyománya volt) sokat segíthet majd a túlélésében. Hiszen nem az a kérdés, hogy szükségük van-e az embereknek költészetre, hanem az, hogy miképp ér el hozzájuk, hogyan tudja megszólítani őket. A két művészeti ág amúgy is egy tőről fakad, a vers és a zene közös bölcsőben ringott a kezdet kezdetén.

De fölvetődik rögtön a kérdés, hogy vajon meddig merészkedhet a költő? Lehet-e rockgitáros vagy slammer, showman vagy villalakó? Annak érdekében, hogy felfigyeljenek rá, s általa a költészet jelenre? Mi az a határ, amit már nem illik átlépnie? Meddig nem sérti a jó ízlést? Miképp tud úgy megnyilvánulni, hogy potenciális olvasóit lehetőleg ne elriassza vagy megtévessze, hanem meghódítsa? Nem is elsősorban magáért, hanem a vers szeretetéért. Hol az a pont, amikor még tiszta lelkiismerettel vállalhat felelősséget, s nem árulja el a hivatását?

Egy biztos, új szerepét föl kell lassan ismernie. Ehhez már nem elég az elefántcsonttorony magánya. A tettek mezejére kell lépnie. Mindenkinek persze csak oly mértékben, amennyire alkatilag képes.

S ha idézettel kezdtem, hadd zárjam írásomat egy másik, számomra igen fontos idézettel: „A költészet maga nem képes az élet és a világ megváltoztatására, de ott van azon cselekvések között, amelyek az életet megváltoztatják, hogy a megváltozott étellel megváltozzon a világ is. Az ember természete szerint áhítzik a csodára, mintha léte csodáját akarná igazolni. És megszületik a költő, a mindenkiben lakozó kiválasztódik egy személlyé. Nem magyaráz, hanem terem, akár a gyümölcsfa. Agyunk alvó tartományait ébresztgeti. Minden versben van valami rejtelem, nagyralátás, értelmén túli kaland. Amilyen áldott állapot szükséges az íráshoz, olyan a befogadáshoz. Csönd, amelyből a hallhatatlan kihallható. A végső tökély elérhetetlen, de minden körülmény arra feszül, és közös belső cselekedetre törekszik. De jut-e rá idő? Csodák, legendák nélkül megfagyunk” – írja Ágh István a *Líra és közérzet* című esszéjében. Azt hiszem, ennél sűrűbben és hitelesebben nemigen lehet megragadni ember és vers kapcsolatának lényegét. Ha kihal belőlünk a költészet, nem is sejtjük, milyen embertelen világba száműzzük magunkat.